

Voor dit examen zijn maximaal 47 punten te behalen; het examen bestaat uit 15 vragen. Voor elk vraagnummer is aangegeven hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of argumentatie gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of argumentatie ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (zinnen, redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld één zin wordt gevraagd en je antwoordt met meer dan één zin, dan wordt alleen de eerste zin in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1 Over levenskunst

Wanneer iemand van zijn of haar leven een kunstwerk weet te maken, is er sprake van *levenskunst*. Dat heeft niet alleen met esthetiek te maken, ook is er sprake van *kunst* in de zin van *kunde*. Het gaat dan om weten hoe te leven, weten hoe een leven lukt en wanneer een leven gelukt is. Levenskunst heeft dan ook volgens velen direct te maken met deugdedethiek, omdat het hier gaat om de vraag: “hoe moet ik leven?”. Het leven van popster Madonna lijkt een voorbeeld van levenskunst.

tekst 1

Madonna Louisa Ciccone werd in 1958 geboren te Bay City, Michigan en doorliep de middelbare school moeiteloos. Als jong meisje was dansen haar lust en haar leven. In 1978 vertrok ze naar New York. Zelf zegt ze daarover in de proloog van haar Virgin Tour video:

“I went to New York. I had a dream. I wanted to be a big star. I did not know anybody. I wanted to dance. I wanted to sing. I wanted to do all these things. I wanted to make people happy. I wanted everybody to love me. I wanted to be a star. I worked really hard and my dream came true.”

bron: tijdschrift *History* (thema: *Cultuur van de massa in de tweede helft van de twintigste eeuw*), Arnhem, 2001

Uit tekst 1 blijkt duidelijk dat Madonna doelen stelt in haar leven en er veel aan doet om die doelen te bereiken. Madonna weet als levenskunstenares precies wat ze wil. Madonna bereikte niet alleen de doelen die ze voor zichzelf gesteld had, ze stelde zich ook als taak om de traditionele seksuele moraal aan de kaak te stellen.

tekst 2

De discussie over wat er op seksueel gebied wel en niet vertoond mocht worden, speelde zich grotendeels af over haar hoofd en lichaam. Er werden natuurlijk wel meer videoclips gemaakt met veel borsten en billen. Maar de verdienste van Madonna is dat ze de traditionele rolpatronen omdraaide. In haar clips stond seks in het teken van onafhankelijkheid. Haar carrière is een kruistocht tegen de conservatieve Amerikaanse onderdrukking van de vrouwelijke lustbeleving. In de video *Material Girl* speelt ze een vrouw die hogerop wil. Als het daarvoor nodig is, verleidt ze een vent, gaat voor zijn centen. Maar ze zorgt er wel voor dat ze nooit de onderliggende partij wordt.

naar: tijdschrift *History* (thema: *Cultuur van de massa in de tweede helft van de twintigste eeuw*), Arnhem, 2001

Uit tekst 2 blijkt dat Madonna een emancipatoir rolmodel is. Elders in hetzelfde artikel wordt expliciet gesteld dat Madonna veel vrouwelijke fans heeft en dat meisjes haar zien als hun grote voorbeeld.

- 2p 1 ☐ Leg uit wat het belang is van voorbeelden voor een morele vorming in deugdedethische zin. Beargumenteer in je toelichting hoe Madonna een voorbeeld kan vormen voor morele vorming in deugdedethische zin.

Voor de visie van Descartes op ethiek moeten we afgaan op zijn laatste werk: *Passions de l'Âme* (Passies van de ziel, 1649). Moraal onderzoekt volgens Descartes de passies, de strategieën om ze onder controle te houden en de manier waarop men de wil gericht kan houden op het goede. Men dient zich hiertoe te richten op de centrale deugd van de ‘*générosité*’.

In de manier waarop Madonna haar leven vorm geeft, spelen passies duidelijk een rol. Dit roept de vraag op hoe ze volgens Descartes op deugdzaam wijze met haar passies om zou moeten gaan.

- 2p 2 ☐ Geef aan hoe Madonna met haar passies om zou moeten gaan, wil ze in de visie van Descartes deugdzaam genoemd kunnen worden. Licht je antwoord zo toe dat duidelijk wordt wat Descartes onder ‘*générosité*’ verstaat.

De levenskunst van Madonna kan ook gezien worden als het kunstzinnig ontwerpen van een leven. Haar doel zou dan zijn haar leven zodanig vorm te geven dat een kunstwerk ontstaat, waaraan het publiek een esthetisch genoegen kan beleven.

Zowel Aristoteles als Nietzsche spreken van het stellen en verwezenlijken van doelen in het leven, zij het beide op een verschillende manier.

- 4p 3 ☐ Is de manier waarop Madonna haar doelen stelt meer in overeenstemming met de visie die Aristoteles heeft ten aanzien van het stellen van en streven naar doelen of meer in overeenstemming met hoe Nietzsche dat ziet?

Licht je antwoord zo toe dat duidelijk wordt wat hier het essentiële verschil is tussen de visie van Aristoteles en de visie van Nietzsche op het verwerkelijken van doelen in deugdethische zin.

De Nederlandse filosoof Andreas Kinneging vergelijkt graag het moderne leven dat wij nu leiden met hoe het leven in de Griekse Oudheid was. Zo schrijft hij in een themanummer over deugdethiek van het tijdschrift *Wijsgerig Perspectief* over historische breuken in de traditie van de ethiek sinds de Oudheid. Over de derde en laatste breuk zegt hij het volgende.

tekst 3

Het is de meest fundamentele breuk, waarin voor het eerst sedert de sofisten de platoonse notie van een morele orde verworpen wordt, met een beroep op individualiteit, singulariteit, creativiteit en subjectiviteit. Moraal is in deze visie een ontwerp, een kunstwerk, niet de neerslag van een transcendent idee van het goede of een transcendent wet. De mens is de uitvinder, de schepper van goed en kwaad. Dit is de visie op goed en kwaad die anno nu dominant is.

naar: A. Kinneging, *De deugden van rechtvaardigheid en liefde. In Wijsgerig Perspectief*, jaargang 42, 2002, nr. 1

Kinneging beschrijft in het begin van tekst 3 de hedendaagse opvatting dat het leven een individuele creatie is. Hij stelt deze opvatting tegenover de “transcendente idee van het goede” van Plato en tegenover de “transcendente wet” van Kant.

- 2p 4 ☐ Leg uit hoe de deugdethiek een meer persoonlijke benadering toelaat die in meer transcendent ethische benaderingen van Kant en Plato niet mogelijk is. Maak daarbij duidelijk wat het belangrijkste verschil is tussen de deugdethische benadering enerzijds en de meer transcendent benaderingen anderzijds.

Het leven zal ook voor een levenskunstenaar als Madonna niet vanzelf gaan. Er is een investering nodig en wellicht veel oefening om tot een ‘cultivering’ van het eigen leven te komen. Foucault spreekt in dit opzicht van normalisering.

Madonna doorbreekt de normen van haar tijd en samenleving en brengt nieuwe waarden voor het voetlicht. Zij lijkt zich dus aan de normen en waarden van de samenleving te kunnen onttrekken.

- 4p 5 ☐ Onttrekt Madonna zich aan normalisering zoals Foucault die opvat? Licht je antwoord toe en geef aan wat Foucault onder normalisering verstaat. Baseer je antwoord op zowel een overeenkomst als een verschil tussen normalisering en zich deugden eigen maken.

Opgave 2 Tolerantie als deugd

In de zomer van 2004 kreeg het bestuur van een moskee in Zeist toestemming van het college van Burgermeester en Wethouders om de gelovigen vanaf de minaret in het Arabisch op te roepen tot gebed.

Dit leidde bij de bewonersvereniging van de wijk en bij een christelijke politieke partij, de SGP, tot felle protesten. Men sprak van ‘verregaande islamisering van de Nederlandse cultuur in de wijk’, en men had moeite met de inhoud van de gebedsoproep waarbij Allah als grootste en enige God wordt genoemd. De van oudsher gevestigde religie, het christendom, zou worden ‘achtergesteld’.

Het moskeebestuur vond de bezwaren onzinnig. “Wij leven in Nederland en daar heerst godsdienstvrijheid”.

naar: de Volkskrant, augustus 2004

Deugdethici zijn vaak op zoek naar moderne deugden die in het maatschappelijk debat weer actueel zijn. In bovenstaand geval van Zeist is dat tolerantie. De deugd tolerantie neemt een centrale plaats in bij de discussie over integratie van buitenlanders en de vrijheid van meningsuiting.

Tolerantie is echter een vage term: niet alles wat verdraagzaamheid heet, rekent men er in deugdethische zin toe.

- 2p **6** ☐ Leg twee deugdethische kenmerken van tolerantie uit, die in de geschetste situatie in Zeist in het geding zijn.

Volgens het moskeebestuur is er in Zeist sprake van religieuze intolerantie. Dat is een taai probleem dat moeilijk op te lossen is, omdat het gepaard gaat met het verabsoluteren van de eigen waarheid. De Franse filosoof Comte-Sponville ziet dat gevaar van verabsolutering ook, maar vult het begrip tolerantie zo in dat toch weer ruimte voor de opvatting van anderen ontstaat.

tekst 4

Willen we tolerant zijn, dan moeten we onze liefde voor de waarheid niet laten varen, verre van dat; juist die liefde – die evenwel een liefde zonder illusies is – verschaft ons de voornaamste reden om tolerant te zijn.

De eerste van die redenen is dat de liefde voor de waarheid, ook de erkenning inhoudt dat we haar nooit volledig noch met absolute zekerheid kennen.

Is een opvatting iets anders dan een aarzelend geloven, of in ieder geval een geloven zonder andere zekerheid dan een subjectieve?

De katholieke kan wel, subjectief, zeker zijn van het katholicisme. Maar als hij over intellectueel fatsoen beschikt, (en de waarheid hem nader aan het hart ligt dan zekerheid) moet hij erkennen dat hij niet bij machte is een protestant, een atheïst of een moslim zelf als ze ontwikkeld, intelligent en te goeder trouw zijn, van die waarheid te overtuigen.

Iedereen moet dus toegeven dat hij niet in staat is zijn gelijk te bewijzen, en dat hij diensgevolge in dezelfde positie verkeert als een even overtuigde tegenstander.

Dat betekent dat tolerantie, als praktische kracht (als deugd), gebaseerd is op onze theoretische zwakte, dat wil zeggen op ons onvermogen het absolute te bereiken.

bron: A. Comte-Sponville, Kleine verhandeling over de grote deugden, Parijs, 1995

Aristoteles ziet als voorwaarde en richtinggevend voor alle karakterdeugden en dus ook van tolerantie de praktische wijsheid of phronèsis.

Comte-Sponville lijkt met zijn waarheidsopvatting eenzelfde soort begrip te gebruiken.

- 4p **7** ☐ Beschrijf een overeenkomst en beschrijf een verschil tussen Aristoteles' phronèsis en Comte-Sponville's waarheidsbegrip, zoals dit uit tekst 4 blijkt.

Een tolerante levenshouding vraagt veel van mensen. Daarom wordt een tolerante levenshouding door verschillende gevaren bedreigd. Zo kan absolutisme gemakkelijk leiden tot intolerantie: als er maar één waarheid is, moet iedereen er aan geloven en is er geen ruimte voor andersdenkenden. Een te ver doorgevoerd relativisme daarentegen leidt mogelijk tot cynisme.

Er is nog een derde bedreiging voor een tolerante levenshouding, die zichtbaar kan worden, wanneer iemand zijn diepere drijfveren onderzoekt als hij tolerant is: superioriteitsgevoel.

- 4p **8** ☐ Leg uit hoe tolerantie superioriteitsgevoel kan maskeren en verklaar tevens waarom er dan geen sprake meer is van tolerantie.

Absolutisme is een goede voedingsbodem voor intolerantie. Het aanhangen van een absolute overtuiging hoeft echter niet per se intolerantie te impliceren. De deugd van de 'draagkracht' kan daarbij een rol vervullen.

- 2p **9** ☐ Leg uit hoe de deugd van de draagkracht groeperingen met een absolute levensovertuiging kan behoeden voor onverschilligheid én voor intolerantie.

Tolerantie is dus een gecompliceerd begrip dat een diepgaand onderzoek waard is.

De 20e-eeuwse Franse filosoof Ricoeur heeft daar een begin mee gemaakt. Hij heeft niet alleen nagedacht over wat tolerantie precies is en hoe je die het best kunt omschrijven, hij heeft ook geprobeerd vast te stellen welk gedrag tolerant genoemd kan worden en welk gedrag niet.

Hij gaat uit van een omschrijving van tolerantie die erop neerkomt dat je tolerant bent als je afziet van ingrijpen door machtsuitoefening, hoewel dat in je vermogen ligt.

Zo probeert hij de reikwijdte van het begrip tolerantie vast te stellen en ontwerpt hij een 'tolerantiecurve', met oplopende graden van tolerant gedrag.

Hij beschrijft die verschillende graden van oplopend tolerant gedrag als volgt.

In fase 1 waar de tolerantie *minimaal* is, zie ik wel af van mijn macht om te verhinderen, maar niet van mijn neiging om te veroordelen.

In fase 2 groeit de tolerantie enigszins: ik maak nu een onderscheid tussen mijn gehechtheid aan mijn waarheid en de poging iets van de ander te begrijpen.

In fase 3 verdraag ik de ander, niet op grond van wat voor mij waarheid is, maar op basis van het gelijke recht van de ander om het leven te leiden dat hij/zij wil.

Fase 4 gaat nog een stap verder. Ik laat expliciet twijfel toe aan mijn eigen waarheid: ik hoop weliswaar in waarheid te leven, maar bezitten kan ik haar niet.

In fase 5 is het levensmotto: ik keur alle levenswijzen goed, de verschillen doen er niet toe, als ze maar geen schade toebrengen aan anderen.

- 3p **10** ☐ Is er in fase 5 volgens jou nog sprake van tolerantie?
Geef voor je standpunt een deugdedisch argument en leg daarbij uit wat je verstaat onder tolerantie.

Opgave 3 Deugd en sport

Er wordt wel gezegd dat sport en sportbeoefening deugdzaam gedrag bevorderen. Sport kan je bijvoorbeeld een doel in het leven geven. Ook is sport in veel gevallen een sociale bezigheid: je bent lid van een team of van een sportclub, je sport samen in de vrije tijd, of je praat met anderen over sport. Daarnaast leggen nogal wat sporters er de nadruk op dat sport als activiteit *moreel opbouwend* is: niet alleen zou sport je van passiviteit of negatief gedrag afhouden, je leert er ook samenwerken, discipline, en incasseren.

tekst 5

Voormalig Olympisch zwemkampioene (1964, 2 medailles), politica en NOC*NSF voorzitter Erica Terpstra sprak zich kort voor de Olympische Spelen van 2004 duidelijk uit over de morele rol die sport volgens haar kan spelen.

Op de stelling 'verbeter de wereld, begin op het sportveld' zegt zij: "Ik geloof absoluut dat dat kan. Sport en samenleving kunnen elkaar beïnvloeden. Als bij een wedstrijd Ajax-Feyenoord het goede voorbeeld wordt gegeven op het veld en langs de lijn, dan werkt dat door op de tribunes; daarvan ben ik overtuigd.

Verder denk ik dat sport de samenleving veel meer te bieden heeft dan we op het eerste gezicht denken. (...) Integratie? Laat mensen samen sporten en het komt op een natuurlijke manier voor elkaar. Eenzaamheid? Sporten doe je samen, het kan je uit je isolement halen. Hangjongeren die overlast veroorzaken? Geef ze een uitdaging in de sport."

naar: 'Health magazine', zomer 2004

Hoewel Erica Terpstra zelf topsportster was, legt zij hier de nadruk op het spelkarakter en de sociale effecten van sportbeoefening, zoals zij in de laatste regels hierboven zegt in verband met amateursport. Maar naast deze meer sociale aspecten is het ook kenmerkend voor sport dat het een regelgebonden activiteit is, waarbij het er tegelijkertijd meestal om gaat, te winnen.

- 3p **11** ☐ Leg uit of amateur-sportbeoefening een praxis is, of een poïesis.
Leg beide begrippen in je antwoord uit.

Voorwaarden voor het actief deelnemen aan een sport zijn bijvoorbeeld dat je je aan de regels houdt, je de benodigde vaardigheden hebt eigen gemaakt, dat je daadwerkelijk wilt winnen en je capaciteiten daartoe volledig inzet. Je kunt zeggen dat zo iemand zich in zijn sport optimaal heeft ontplooid en deugt als sporter.

- 4p **12** ☐ Is een sporter die zich in sportief opzicht optimaal ontplooit hierdoor een deugdzaam mens in de zin van de deugdeethiek?
Geef in je antwoord een argument voor en een argument tegen, en maak een afweging.

De Fransman Pierre de Coubertin (1863-1937) was de grondlegger van de moderne Olympische Spelen. De Coubertin meende in de ideologie van deze Spelen een attitude aan te treffen die het hoogste menselijke ideaal vertegenwoordigde: een combinatie van strijden om het hoogste en tegelijkertijd een gevoel van maat houden.

Hieronder volgen twee principes uit het handvest van het Internationaal Olympisch Comité die bij het ideaal van De Coubertin aansluiten.

tekst 6

Olympisme is een levensfilosofie die bijdraagt aan de harmonie tussen de kwaliteiten van het lichaam, de wil en de geest. Olympisme tracht een levenswijze te bevorderen die is gebaseerd op plezier in het leveren van prestaties, de stimulering van de opvoedkundige waarde van de voorbeeldfunctie en het respect voor fundamentele ethische principes. Het doel van Olympisme is sport in dienst te stellen van de harmonieuze ontwikkeling van de mens, met als uiteindelijk doel het creëren van een vredige samenleving, waarin handhaving van de menselijke waardigheid centraal staat.

bron: J. Tamboer en J. Steenbergen, *Sportfilosofie, Leende*, 2000

- 4p **13** ☐ Welke elementen van de Aristotelische deugdedethiek herken je in het ideaal van De Coubertin?
Noem er twee en maak in beide gevallen het verband duidelijk tussen deugdedethiek en dit Olympische ideaal.

In wedstrijdsporten is de wil om te winnen essentieel, anders ben je geen goede sporter. Als je toegeeft aan luiheid en je doet maar alsof, ben je niet van goede wil. Bovendien is de wil om te winnen meestal een natuurlijk verlangen van de sporter.

Ook in de ethiek van Immanuel Kant (1724-1804) speelt, naast de morele plicht, de wil een wezenlijke rol. Het verband tussen ratio en moraal bij Kant is echter wel anders dan het verband tussen verstand en moraal bij Aristoteles. Kant zegt bijvoorbeeld: “De plicht moet voorschrijven hoe ik moet willen”. Plicht in de ethiek van Kant is niet gebaseerd op het realiseren van specifieke verlangens.

- 3p **14** ☐ Is de wil om te winnen dezelfde als de morele wil in de zin van Kant?
Licht je antwoord toe.

De laatste tijd gaan er stemmen op voor het vrijgeven van dopinggebruik in de sport. Daar zijn tegenstanders van het vrijgeven fel op tegen met als belangrijkste argument het ‘fair play-argument’: het gebruik van doping is niet sportief.

Hier kun je echter tegenin brengen dat een sporter zich – binnen de regels van het spel – altijd al tot het uiterste inspannt om te winnen: speciale trainingsmethoden, en aëroodynamische sportkleding zijn zonder meer toegestaan.

Een tweede argument van de tegenstanders van het vrijgeven van doping is het ‘gezondheidsargument’: doping zou schade toebrengen aan het lichaam. Maar ook dit argument houdt geen stand, want het beoefenen van topsport brengt in het algemeen gezondheidsrisico’s met zich mee die in het dagelijks leven onaanvaardbaar zouden zijn. Er is geen wet of regel die bepaalt, dat sporters tegen zichzelf beschermd zouden moeten worden en bijvoorbeeld managers, balletdansers of topdirigenten niet.

Over de vraag of doping binnen de sport moreel aanvaardbaar geacht moet worden, is dus het laatste woord nog niet gezegd. Laat staan of dit te verenigen is met een deugdelijk leven. *naar: Tamboer en Steenbergen, Sportfilosofie, Leende, 2000*

- 4p **15** ☐ Is het gebruik van doping in de sport volgens jou te rijmen met een deugdzaam leven?
Bespreek in je antwoord een principe uit de deugdedethiek dat jij in dit verband speciaal van belang vindt.

Einde